खत्वे जातिको मातृशिशु स्वास्थ्य स्याहारको अवस्था

प्रस्तुतकर्ता

लक्ष्मी माझी

परिक्षा रोल नं. : २१८०११०

त्रि.वि.द.नं. : ६-१-९९-१२४७-२००७

त्रिभुवन विश्व विद्यालय

शिक्षाशास्त्र संकाय स्नातकोत्तर दोस्रो वर्ष स्वास्थ्य शिक्षा

विषयको कोड नं. ५९८ को आशिक पाठ्यभार पुरा गर्न तयार पारिएको शोधपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षा शास्त्र सङ्काय

जनता बहुमुखी क्याम्पस

स्वास्थ्य शिक्षा विभाग

इटहरी, सुनसरी

घोषणा- पत्र

प्रस्तुत विषयमा **खत्वे समुदायको मातृशिशु स्वास्थ्य स्याहारको अवस्था** शिर्षकको शोधपत्र मेरो आफ्नै प्रयास र सहभागिता तयार पारिएको हो । यसमा संलग्न गरिएका तथ्याङ्कहरु यथार्थ र वास्तविक छन् । यो शोधपत्र मार्फत कोही र कसैमाथि पर्न जाने असरको जिम्मेवारी म स्वयम् हुने प्रतिवद्धता व्यक्त गर्दछु ।

शोधार्थी

लक्ष्मी माझी

मिति : २०७८/१२ /

जनात बहुमुखी क्याम्पस

☎025-560064
581300

इटहरी, सुनसरी

स्थापित : २०४५

(त्रिभुवन विश्वविद्यालय र उ.मा.शि. परिषदबाट सम्बन्धन प्राप्त)

विज्ञान, व्यवस्थापन, मानविकि तथा शिक्षाशास्त्र संकाय

प.स. मिति :२०७८/१२ /

सिफारिस पत्र

उपरोक्त सम्बन्धमा यस क्याम्पसको शिक्षा शास्त्र संकाय, स्नातकोत्तर तह एम.एड स्वास्थ्य शिक्षा विभागका विद्यार्थी **लक्ष्मी माझी**ले **खत्वे समुदायको मातृशिशु स्वास्थ्य स्याहारको अवस्था** को अध्ययन शिर्षकको शोधकार्य मेरो प्रत्यक्ष निर्देशन र सुपरिवेक्षणमा गर्नु भएको र निज शोधकार्य र शोध लेखनबाट म सन्तुष्ट रहेकोले उक्त शोधपत्र बाह्य मूल्याङ्कन गर्नका लागि सिफारिस गर्दछु ।

....

सहायक प्रा. ....

विभागीय प्रमुख, स्वास्थ्य शिक्षा विभाग

....

जनता बहुमुखी क्याम्पस

सुपरिवेक्षक

इटहरी, सुनसरी

जनात बहुमुखी क्याम्पस

☎025-560064
581300

इटहरी, सुनसरी

स्थापित : २०४५

(त्रिभुवन विश्वविद्यालय र उ.मा.शि. परिषदबाट सम्बन्धन प्राप्त)

विज्ञान, व्यवस्थापन, मानविकि तथा शिक्षाशास्त्र संकाय

प.स. मिति : २०७८/१२/

स्वीकृत पत्र

उपरोक्त सम्बन्धमा यस जनता बहुमुखी क्याम्पसको शिक्षाशास्त्र संकाय, स्नातकोत्तर तह एम.एड. स्वास्थ्य शिक्षा विभागका विद्यार्थी **लक्ष्मी माझी** ले **खत्वे समुदायको मातृशिशु स्वास्थ्य स्याहारको अवस्था** शिर्षकको शोधपत्र शोधनिर्देशक तथा सुपरिवेक्षकबाट बाह्य मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस भई आएको हुँदा निजको शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कन गरी स्वीकृत गरिएको छ ।

मूल्याङकन समिति

उपप्रध्यापक श्री **संजिब कुमार यादव** ....

विभागीय प्रमुख, स्वास्थ्य तथा शारिरीक शिक्षा विभाग विभागिय प्रमुख

जनता बहुमुखी क्याम्पस

इटहरी, सुनसरी

सहायक प्रध्यापक श्री **विरेन्द्र कार्की** ....

स्वास्थ्य शिक्षा विभाग

सुपरिवेक्षक

जनता बहुमुखी क्याम्पस

इटहरी, सुनसरी

उपप्रध्यापक श्री ....

.... बाह्य

सुपरिवेक्षक

कृतज्ञता ज्ञापन

प्रस्तुत विषयमा **खत्वे समुदायको मातृशिशु स्वास्थ्य स्याहारको अवस्था** शिर्षकको शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र संकाय अन्तर्गत स्वास्थ्य शिक्षा स्नातकोत्तर दोस्रो वर्षको अनिवार्य विषय कोड नं. ५९८ को आवश्यकता पूरा गर्नका लागि तयार पारिएको हो ।

अध्ययन अनुसन्धान कार्य एउटा जटिल प्रकृया भएकोले यहाँहरुको उचित सल्लाह सुझाव बिना यसलाई सम्पन्न गर्न सकिदैन । त्यसैले प्रस्तुत शोधकार्य आदरणीय गुरु स्वास्थ्य शिक्षा विभाग उपप्राध्यापक संजिव कुमार यादव ज्यूको सल्लाह निर्देशनमा तयार गरेको हुँदा कार्य ब्यस्तताको प्रवाह नगरी वहाँले मेरो लेखन कार्यमा निरन्तर सल्लाह सुझाव दिनु भएकाले वहाँ प्रति श्रद्धापूर्वक अभार व्यक्त गर्दछु । त्यसैगरी, शोधकार्यका लागि आदरणीय गुरु विरेन्द्र कार्की ज्यू, प्रति पनि कृतज्ञता ज्ञापन गर्न चाहन्छु र यस तथ्याङक संकलनमा सहयोग गरी दिनु हुने समुदायका अगुवा प्रमोद कुमार खत्वे साथै यस समुदायमा रहेका सामाजिक कार्यकर्ताहरु, समुदायका मानिसहरु साथै मेरो श्रीमान सुकदेब चौधरी सहित परिवारका सदस्यहरु र प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष रुपमा पनि सहयोग गरि दिनु हुने अन्य साथीहरुलाई पनि हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्न चाहन्छु ।

लक्ष्मी माझी

सारसङ्क्षेप

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षशास्त्र संकाय अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्ष स्वास्थ्य शिक्षा विषयको कोड नं. ५९८ को आंशिक पाठ्यभार पुरा गर्नका लागि शोधपत्र तयार पारिएको छ । यस शोधपत्रको शिर्षक **खत्वे समुदायको मातृशिशु स्वास्थ्य स्याहारको अवस्था** रहेको छ । यस शिर्षकमा अध्ययन गर्नु पर्ने उद्देश्यहरुमा मातृशिशु स्वास्थ्य ज्ञानको पहिचान गर्नु मातृशिशु स्वास्थ्य सम्बन्धि अभ्यासको पहिचान गर्नु रहेको छ ।

यो अध्ययन वर्णनात्मक विधिमा हुनुको साथै अध्ययन नमूनाको रुपमा सुनसरी इनरुवा न.पा. वार्ड नं. ४ रहेको छ । यस अध्ययनको लागि उद्देश्यमूलक नमूना छनोट विधि अपनाई उक्त वडामा बसोबास गर्ने २३६ घरधुरी मध्ये ५० प्रतिशत अर्थात ११८ घरधुरीका बच्चा जन्माइ सकेका महिलाहरलाई यस अध्ययनमा समावेश गरिएको छ । यस अध्ययनलाई सत्य तथ्य जानकारी प्राप्त गर्नका लागि प्रश्नावली तयार पारी अन्तवार्त विधि अपनाई सम्बन्धित क्षेत्रमा गई प्रत्यक्ष भेटघाट गरी आवश्यक जानकारी संकलन गरीएको छ । संकलित जानकारी वा तथ्याङ्कहरुलाई तालिकाको माध्यमबाट व्याख्या तथा विश्लेषण गरीएको छ । अन्तवार्ताबाट प्राप्त तथ्याङ्कको विश्लेषण पश्चात अध्ययन समुदायका उत्तरदाताहरुले प्राप्त गर्ने स्वास्थ्य सेवा सुविधा पर्याप्त भएता पनि दक्ष जनशक्तिको अभाव, स्रोत र साधनको कमी लगायत चेतनाको कमी जस्ता कारणहरुले गर्दा यस समुदायका मानिसहरु कतिपय सेवा सुविधाहरुबाट बञ्चित भएका छन् । यस अध्ययनको आधारमा प्राप्त भएको जानकारी अनुसार उनीहरुले प्राप्त गर्दै आएको स्वास्थ्य सेवा सुविधाले उनीहरुको मातृशिशु स्वास्थ्यको अवस्था पूर्ण रुपमा नभए पनि केहि हद सम्म सन्तोषजनक नै रहेको पाइयो ।

कानुनी रुपमा विवाहको उमेर २० वर्ष पुरा भएपछि भनिता पनि अझैपनि २० नपुगि नै विवाह गर्ने गरेको पाइएको छ । त्यसैगरी गर्भवती अवस्थामा टि.टि खोपको मात्रा पनि पुरा नगरेको पाइयो । नेपाल सरकारले बालबालिकाको लागि १२ प्रकारको सरुवा रोग विरुद्द निःशुल्क खोप सञ्चालन गरेपनि कतिय चेतनाको कमी र वेवास्ताको कारणले गर्दा ती खोपहरु नलिएको र लिएता पनि सम्पूर्ण खोपहरुको मात्रा पुरा नगरेको पाइयो । घरमा वा असुरक्षित तरिकाले सुत्केरी गराउँदा आमा र बच्चा दुवैको स्वास्थ्य अवस्था गम्भिर हुन

सक्छ । यसो हुँदा हुदै पनि यस अध्ययन क्षेत्रका ३७.५ प्रतिशत महिलाहरुले घर मै बच्चा जन्माएको पाइयो ।

यस अध्ययन समुदायका मानिसहरु अफ्ै पनि आफू र आफ्नो बच्च विरामी पर्दा सर्व प्रथम धामी भ्काँक्रीकोमा जानेको सख्या उच्च रहेको पाइएको छ । सुत्केरी अवस्थामा परिवार तथा श्रीमानको सहयोग भने तुलनात्मक रुपमा बढी महिलाहरुले गरेको पाइयो । सन्तानको रोजाई सम्बन्धि अध्ययन गर्दा धेरै जनाले छोरा र छोरी दुवैको चाहना गरेको पाइयो । गर्भवति र सुत्केरी अवस्थामा अरुबेला भन्दा थप पोष्टिक आहार लिनेको सख्या बढी रहेको पाइयो । मातृशिशु स्याहारको लागि बच्चा जन्मेको ४५ दिनभित्र परिवार नियोजनका अस्थायी साधनो प्रयोग गर्नु पर्ने हुन्छ । जसमा ६० प्रतिशत महिलले परिवार नियोजनका अस्थायी साधनको प्रयोग गरेको पाइयो । बच्चा जन्मी सकेपछि नाल काटन धेरैले नयाँ ब्लेडको प्रयोग गरेको पाइयो ।

माथि प्रस्तुत समस्याको साधनको लागि यस अध्ययन समूहका उत्तरदाताहरुले २० वर्षको उमेर पुगेपछि मात्र विवाह र गर्भधारण गर्नु पर्ने, गर्भावस्थामा कम्तीमा ४ पटक खानेकुरा खानुपर्ने, बच्चा जन्माउन सबैले स्वास्थ्य संस्था नै जानु पर्ने, घरमा बच्चा जन्माउँदा सुत्केरी बाकसको प्रयोग सबैले गर्नु पर्ने, नाल काटन नयाँ ब्लेडको प्रयोग गर्नु पर्ने, बच्चा जन्मीएको १ घण्टा भित्र सबैले बिगौती दुध खुवाउनु पर्ने र बच्चाहरुलाई सरुवा रोगहरु विरुद्ध दिइने १२ वटै खोपको मात्रा पुरा गर्नु पर्ने जस्ता कुराहरु देखियो ।

विषयसुची

अध्याय एक : परिचय

१.१	अध्ययनको पृष्ठभूमी	१
१.२	समस्याको कथन	४
१.३	अध्ययनको उद्देश्य	५
१.४	अध्ययनको उपादेयता	५
१.५	अध्ययनको सिमांकन	६
१.६	अध्ययनमा प्रयोग भएका प्राविधिक शब्दको परिभाषा	७

अध्याय दुई : सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन

२.१	सैद्धान्तिक साहित्यको पुनरावलोकन	८
२.२	संज्ञात्मक साहित्यको पुनरावलोकन	१०
२.३	पूर्व साहित्यको अध्ययनको प्रयोग	११
२.४	धारणात्मक संरचना	११

अध्याय तीन : अध्ययन विधि

३.१	अनुसन्धान ढाँचा र विधि	१३
३.२	जनसंख्या नमूना छनोट प्रक्रिया	१३
३.३	अध्ययन क्षेत्र	१३
३.४	तथ्याङ्कको स्रोत र साधनहरु	१४
३.५	तथ्याङ्क संकलन प्रक्रिया	१४
३.६	तथ्याङ्कको व्याख्या र विश्लेषण	१४

अध्याय चार : तथ्याङ्कको नतिजाको व्याख्या विश्लेषण

४.१.१	वैवाहिक उमेर सम्बन्धी विवरण	१५
४.१.२	पहिलो गर्भधारणको उमेर सम्बन्धी विवरण	१६
४.१.३	गर्भवती जाँच सम्बन्धी विवरण	१६
४.१.४	टि.टि. खोपको प्रयोग सम्बन्धि विवरण	१७
४.१.५	गर्भवती अवस्थामा पौष्टिक खाना सम्बन्धि विवरण	१८

४.१.६ बच्चा जन्माई सकेपछि आउने समस्या सम्बन्धि विवरण १८
४.१.७ बच्चा जन्माउने स्थान सम्बन्धि विवरण १९
४.१.८ बच्चा जन्माउँदा सुत्केरी बाकसको प्रयोग सम्बन्धि विवरण २०
४.१.९ नाल काट्न प्रयोग गरिने साधनको प्रयोग सम्बन्धि विवरण २०
४.१.१० बिगौती दुध ख्वाउने सम्बन्धि विवरण २१
४.१.११ स्तनपान गराउने सम्बन्धि विवरण २१
४.१.१२ बच्चाको खोपको प्रयोग सम्बन्धि विवरण २२
४.१.१३ परिवार नियोजनको साधनहरुको प्रयोग सम्बन्धि विवरण २३
४.१.१४ बच्चाको थप खानेकुरा सम्बन्धि विवरण २३
४.१.१५ गर्भवती अवस्थामा परिवारको सहयोग सम्बन्धि विवरण २४
४.१.१६ बच्चा जन्मि सकेपछि गर्ने काम सम्बन्धि विवरण २५
४.१.१७ सन्तानको रोजाई सम्बन्धि विवरण २५
४.१.१८ उपचार पद्दती छनोट सम्बन्धि विवरण २६
४.२ सारांश २७
४.३ अध्ययनको नजिता (प्राप्ती) २७

अध्याय पाँच : निष्कर्ष सुभाव

५.१ निष्कर्ष ३१
५.२ सुझावहरु ३१
५.२.१ नितिगत सुझाव ३२
५.२.२ अभ्यास सम्बन्धि सुझाव ३२
५.२.३ थप अनुसन्धानका लागि सम्भावित सुझावहरु ३२

सन्दर्भ सामग्री

प्रश्नावली

तालिका सुचि

१	वैवाहिक उमेर सम्बन्धी विवरण	१५
२	पहिलो गर्भधारणको उमेर सम्बन्धी विवरण	१६
३	गर्भवती जाँच सम्बन्धी विवरण	१७
४	टि.टि. खोपको प्रयोग सम्बन्धि विवरण	१८
५	गर्भवती अवस्थामा पौष्टिक खाना सम्बन्धि विवरण	१८
६	बच्चा जन्माई सकेपछि आउने समस्या सम्बन्धि विवरण	१९
७	बच्चा जन्माउने स्थान सम्बन्धि विवरण	१९
८	बच्चा जन्माउँदा सुत्केरी बाकसको प्रयोग सम्बन्धि विवरण	२०
९	नाल काट्न प्रयोग गरिने साधनको प्रयोग सम्बन्धि विवरण	२१
१०	बिगौती दुध ख्वाउने सम्बन्धि विवरण	२१
११	स्तनपान गराउने सम्बन्धि विवरण	२२
१२	बच्चाको खोपको प्रयोग सम्बन्धि विवरण	२३
१३	परिवार नियोजनको साधनहरुको प्रयोग सम्बन्धि विवरण	२४
१४	बच्चाको थप खानेकुरा सम्बन्धि विवरण	२४
१५	गर्भवती अवस्थामा परिवारको सहयोग सम्बन्धि विवरण	२५
१६	बच्चा जन्मि सकेपछि गर्ने काम सम्बन्धि विवरण	२६
१७	सन्तानको रोजाई सम्बन्धि विवरण	२६
१८	उपचार पद्दती छनोट सम्बन्धि विवरण	२७